Aleksandra Paradowska

(współpraca | Zusammenarbeit: Annika Wienert, Christhardt Henschel)

Przedmowa
Vorwort

PL

Okres drugiej wojny światowej i niemieckiej okupacji należy do tych rozdziałów historii, w których nieustanne stawianie nowych pytań jest szczególnie ważne, a często wręcz niezbędne. Nowe interpretacje wyłaniają się zwykle wówczas, gdy łączy się takie perspektywy i zagadnienia, które na pierwszy rzut oka mają ze sobą niewiele wspólnego lub które nie były jeszcze rozpatrywane we wzajemnej relacji.

Wystawa *Iluzje wszechwładzy. Architektura i codzienność pod okupacją niemiecką* w Centrum Kultury Zamek w Poznaniu odzwierciedla ten sposób myślenia. Eskpozycja pokazuje konkretny wycinek historii – niemiecką okupację Warthegau / Kraju Warty, utworzonego już na początku wojny z części zaanektowanych przez Niemcy terenów Polski i wcielonego do Rzeszy. Nazistowskie władze okręgu we wszystkich aspektach rzeczywistości kreowały świat oparty na iluzji wszechwładnego panowania nad nowo zdobytym terytorium. Znajdowało to wyraz zwłaszcza w architekturze, która tworzyła ramę dla codzienności. Opowiadanie o historii przez pryzmat architektury jest wyjątkowo pojemnym sposobem przybliżania realiów minionych czasów. Przypomina, że z przedmiotami z różnych epok spotykamy się nie tylko w muzeach i na wystawach, lecz także w życiu codziennym – na ulicach, w konkretnych budynkach, a często we własnych domach.

Realia czasu niemieckiej okupacji są obecne w obiektach historycznych: projektach i budynkach, obrazach, rzeźbach, fotografiach, filmach, plakatach, gazetach, książkach, a nawet przedmiotach codziennego użytku. Wnętrza Centrum Kultury Zamek, będące miejscem prezentacji wystawy, należą także do tej różnorodnej grupy eksponatów. Dzięki nim wystawa zyskuje podwójną perspektywę: z jednej strony konfrontuje nazistowską architekturę i planowanie z ich konsekwencjami dla okupacyjnej rzeczywistości, z drugiej – nieustannie przeciwstawia odrębne światy okupantów i okupowanych. Tym wyraźniejszy wydaje się kontrast pomiędzy wyimaginowaną wszechwładzą narodowosocjalistycznej arkadii na „zgermanizowanym wschodzie" a rzeczywistym ludobójczym krajobrazem.

Ekspozycja składa się z trzech części. Pierwsza z nich, zlokalizowana w Sali Wystaw, pokazuje Warthegau w historycznym kontekście okupowanej Polski. Pozostałości zniszczonych budynków i pomników oraz mapa widoczna w ich tle symbolicznie otwierają opowieść o okupowanych – obywatelach II Rzeczpospolitej, oraz okupantach – obywatelach Rzeszy Niemieckiej.

Aleksandra Paradowska: Vorwort / Przedmowa, in: Paradowska, Alexandra (Hrsg.): Allmachtsphantasien / Iluzje Wszechwładzy. Architektur und Alltag unter deutscher Besatzung / Architektura i codzienność pod okupacją niemiecką. Heidelberg: arthistoricum.net 2026, S. 8-11. https://doi.org/10.11588/arthistoricum.1785.c27790

Część druga jest prezentowana w zachodnim skrzydle zamku cesarskiego, w pomieszczeniach zachowanych z okresu przebudowy na rezydencję Adolfa Hitlera i gauleitera Arthura Greisera, namiestnika Rzeszy w Warthegau. Eksponaty zgromadzone w trzech historycznych salach (Pokoju Orzechowym, Pokoju Brzozowym i Pokoju Marmurowym) przybliżają losy okupowanych i okupantów poprzez ukazanie przestrzeni ich codziennego życia: miast, urzędów i mieszkań oraz krajobrazu.

Część trzecia, zamykająca wystawę, to instalacja artystyczna Izy Tarasewicz, ulokowana w gabinecie przygotowanym niegdyś dla Hitlera (Sala Kominkowa). Praca jest głosem w dyskusji nad historią i współczesnością. W usytuowanym naprzeciwko Pokoju Jesionowym zwiedzający mogą się zapoznać z publikacjami rozwijającymi tematykę wystawy.

Kluczowa dla wystawy rola instalacji site specific miała decydujący wpływ na koncepcję książki, łączącej teksty eseistyczne i katalog. Esej wprowadzający ukazuje tematykę wystawy w szerokiej perspektywie sztuki współczesnej mierzącej się z historią drugiej wojny światowej i nazizmu oraz ich materialnymi pozostałościami. W kolejnych dwóch rozprawach analizy najważniejszych eksponatów są punktem wyjścia dla pokazania szerokiego kontekstu historycznego. Następne karty katalogu obejmują już samą wystawę i jej przestrzenie: eksponaty z opisami oraz widoki ekspozycji.

Wystawa *Iluzje wszechwładzy* dowodzi, że okres drugiej wojny światowej nie jest zamkniętym etapem dziejów, wręcz przeciwnie – pokazuje go jako wciąż otwarty ich rozdział i punkt odniesienia dla współczesności. Centrum Kultury Zamek niewątpliwie stanowi jedną z najlepszych przestrzeni do pokazania minionych wydarzeń z nowej perspektywy. Liczne i różnorodne eksponaty prezentowane na wystawie zostały zgromadzone i opracowane w ramach badań prowadzonych od 2015 roku przez Aleksandrę Paradowską. Szerzej zostaną pokazane i omówione w przygotowywanej przez nią książce. Współpraca kuratorki z Anniką Wienert i Christhardtem Henschelem ma swoje korzenie we wcześniejszym wspólnym projekcie – redakcji naukowej polskiego tłumaczenia książki Nielsa Gutschowa pt. *Obsesja porządku. Niemieccy architekci planują w okupowanej Polsce 1939-1945* (Warszawa 2021).

Wystawa nie mogłaby powstać bez współpracy z wieloma instytucjami muzealnymi i archiwalnymi w Polsce, Niemczech, Austrii i Stanach Zjednoczonych. Wśród nich niezwykle ważne miejsce zajmują muzea regionalne, z których pochodzi większość obiektów. Należy tu podkreślić, że placówki te walnie przyczyniają się do rozwoju współczesnych badań nad niemiecką okupacją w Polsce. Lokalni eksperci zwykle posiadają rozległą wiedzę na temat przechowywanych obiektów, które w wielu wypadkach są mało znane poza kontekstem lokalnym i w badaniach naukowych. Żywimy nadzieję, że wystawa zachęci zarówno naukowców, jak i publiczność do zwrócenia większej uwagi na te zbiory.

Dziękujemy Centrum Kultury Zamek, współorganizatorowi wystawy, za wsparcie w jej realizacji, oraz Niemieckiemu Instytutowi Historycznemu w Warszawie, jednemu z zagranicznych instytutów badawczych Fundacji Maxa Webera, jako partnerowi projektu.

Wystawa powstała dzięki hojnemu wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. Publikację katalogu umożliwiło finansowe wsparcie udzielone przez Fundację Stiftung Kritische Kunst- und Kulturwissenschaft.

DE

Der Zweite Weltkrieg und die deutsche Besatzung gehören zu den Abschnitten der Geschichte, die immer wieder neuartige Fragestellungen aufwerfen. Neue Erkenntnisse wiederum entstehen meist dann, wenn man Blickwinkel und Themen verbindet, die dem ersten Anschein nach wenig miteinander zu tun haben, oder die bislang noch nicht gemeinsam betrachtet wurden.

Auf dieser Überzeugung beruht das Konzept der Ausstellung „Allmachtsphantasien. Architektur und Alltag unter deutscher Besatzung" im Kulturzentrum Zamek, das sich im ehemaligen preußischen Residenzschloss in Poznań befindet. Sie erzählt die Geschichte der deutschen Besatzung Polens anhand eines konkreten Gebiets, des Warthegaus / Warthelands. Dieser „Reichsgau" wurde gleich zu Beginn des Zweiten Weltkriegs in das Deutsche Reich eingegliedert. Der nationalsozialistische Verwaltungsapparat erschuf in allen Lebensbereichen die Illusion einer Allmacht über das neu beherrschte Territorium. Das zeigte sich auch in der Architektur, die den Alltag der Menschen stets wesentlich prägt. Wählt man die Architektur als Ausgangspunkt für eine Annäherung an vergangene Ereignisse, stellt dies einen besonders weitgefassten Ansatz dar. Es wird uns damit in Erinnerung gerufen, dass wir Objekten aus verschiedenen Epochen nicht nur in Museen und Ausstellungen begegnen, sondern auch im täglichen Leben, auf der Straße, in einzelnen Gebäuden und oft auch im eigenen Zuhause.

Über die historische Realität der deutschen Besatzung können verschiedene Gegenstände Aufschluss geben: Entwürfe und Bauten, Bilder, Skulpturen, Fotografien, Filme, Plakate, Zeitungen, Bücher und nicht zuletzt Dinge des täglichen Gebrauchs. Auch die Innenräume des Kulturzentrum Zamek, in dem die Ausstellung präsentiert wird, sind dazu zu zählen. Sie nimmt mithilfe solcher Objekte eine doppelte Perspektive ein und konfrontiert nicht nur die NS-Architektur und Planung mit deren Auswirkungen auf die Besatzungswirklichkeit, sondern stellt zudem die gegensätzlichen Lebenswelten von Besatzer*innen und Besetzten einander gegenüber. Besonders deutlich zeigt sich dabei der Kontrast zwischen der imaginierten Allmacht in einem nationalsozialistischen Arkadien namens „eingedeutschter Osten" und der zerstörerischen Realität einer genozidalen Landschaft.

Die Ausstellung besteht aus drei Teilen. Der erste Teil im Ausstellungssaal des Posener Schlosses verortet den Warthegau im historischen Kontext des besetzten Polens und des Deutschen Reiches. Überreste zerstörter Gebäude und Denkmäler vor dem Hintergrund einer Karte zeigen an, dass die Ausstellung von Besetzten – der Bevölkerung der Zweiten Polnischen Republik – und Besatzer*innen – Angehörigen des Deutschen Reiches – handelt.

Der zweite Teil wird im Westflügel präsentiert, in Räumlichkeiten, die aus der Zeit stammen, als das Schloss zur Residenz Adolf Hitlers und des Gauleiters Arthur Greiser umgebaut wurde. Die Ausstellung in den drei historischen Sälen (Nussbaumzimmer, Birkenzimmer und Marmorzimmer) zeigt das Leben der Besetzten und der Besatzer*innen anhand von verschiedenen Räumen, in denen sich ihr Alltag abspielte: Städte, Ämter und Wohnungen, Landschaft.

Den dritten, abschließenden Teil bildet eine Installation der Künstlerin Iza Tarasewicz in dem einst für Hitler eingerichteten Arbeitszimmer, dem sogenannten Kaminzimmer. Das Kunstwerk lädt zur Reflexion über Geschichte und Gegenwart ein. Wer sich vertieft mit den Themen der Ausstellung auseinandersetzen möchte, kann im gegenüberliegenden Eschenzimmer Publikationen zu verschiedenen historischen Aspekten einsehen.

Die zentrale Bedeutung der ortsbezogenen Installation von Tarasewicz findet im Katalog ihren Ausdruck. Daher diskutiert der erste Essay die Ausstellungsthematik im Kontext zeitgenössischer Kunst und fungiert zugleich als Einführung. Der Text stellt eine Reihe von Arbeiten vor, die sich mit der Geschichte des Zweiten Weltkriegs, des Nationalsozialismus und seinen materiellen Hinterlassenschaften befassen. Die beiden folgenden Essays verorten zentrale Exponate in einer Analyse der breiteren historischen Zusammenhänge. Im Anschluss geben Bilder und kürzere Texte die Ausstellung und die Räume, in denen sie präsentiert wird, zum Nachlesen bzw. „Nachschauen" wieder. Erläuterungen zu ausgewählten Objekten werden ergänzt um Ansichten des Ausstellungsarrangements.

Die Schau „Allmachtsphantasien" verdeutlicht, wie wichtig es ist, den Zweiten Weltkrieg nicht ausschließlich als fest umrissenen geschichtlichen Zeitraum zu betrachten, sondern auch als ein weiterhin unabgeschlossenes historisches Phänomen, als Ansatzpunkt für eine Beschäftigung mit der Gegenwart. Das Kulturzentrum Zamek ist zweifellos ein hervorragend geeigneter Ort, um einen neuen Blick auf die Ereignisse der Vergangenheit zu werfen. Die vielfältigen Exponate hat Aleksandra Paradowska seit 2015 im Rahmen ihrer Recherchen für eine geplante Monographie zur Architektur im besetzten Polen und bearbeitet. Die Zusammenarbeit der Kuratorin mit Annika Wienert und Christhardt Henschel geht auf ein früheres gemeinsames Projekt zurück, die wissenschaftliche Bearbeitung der polnischen Übersetzung von Niels Gutschows Buch Ordnungswahn. Deutsche Architekten planen im „eingedeutschten Osten" (Berlin 2001).

Die Ausstellung hätte nicht verwirklicht werden können ohne die Zusammenarbeit mit zahlreichen Museen und Archiven in Polen, Deutschland, Österreich und den USA. Von zentraler Bedeutung waren die polnischen Regionalmuseen, aus denen die Mehrzahl der Exponate stammt. Es sei an dieser Stelle darauf hingewiesen, welche bedeutenden Rolle ihnen für die Erforschung der deutschen Besatzung in Polen zukommt. Die Expert*innen vor Ort verfügen zumeist über ein umfangreiches Wissen zu diesen Objekten, welche außerhalb des lokalen Kontextes und in der akademischen Forschung kaum bekannt sind. Wir hoffen, dass die Ausstellung sowohl die Wissenschaft als auch die Öffentlichkeit dazu anregt, diesen Sammlungen mehr Aufmerksamkeit zu schenken.

Herzlich gedankt sei an dieser Stelle dem gesamten Team des Kulturzentrums Zamek für die gute Zusammenarbeit wie auch dem Deutschen Historischen Institut Warschau, eines der geisteswissenschaftlichen Forschungsinstitute im Ausland der Max Weber Stiftung, als Projektpartner. Die Ausstellung wurde ermöglicht durch die großzügige Förderung der Stiftung für deutsch-polnische Zusammenarbeit. Der Katalog entstand dank der finanziellen Unterstützung durch die Stiftung Kritische Kunst- und Kulturwissenschaft.